

UDK 341.176(4-672EU:497.11)“2018/2022“
Bibliid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1192, str. 621–645
Pregledni naučni rad
Primljen: 05.12.2023.
Revidiran: 03.07.2024.
Prihvaćen: 04.10.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1192.7
CC BY-SA 4.0

Slavica JOVIĆ¹

Izazovi političkih institucija Republike Srbije u procesu pristupanja Evropskoj uniji u periodu od 2018. do 2022. godine

SAŽETAK

U radu se analizira proces pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji, sa akcentom na period od 2018. do 2022. godine u oblasti političkih institucija čije se reforme zahtevaju kako bi Srbija ispunila Kopenhaške kriterijume. Analizom političkog aspekta Kopenhaških kriterijuma predstavljeno je stanje političkih institucija u Republici Srbiji. Narodna skupština, političke partije i nezavisni organi su institucija koje treba da obezbede funkcionisanje društva kao sistema, ispunjavajući zahteve građana uz spremnost na reformu i modernizaciju. Rad ima za cilj da predstavi neke od izazova sa kojima se ove institucije suočavaju i koji sprečavaju ili usporavaju reformu pravnog poretka Republike Srbije. Kroz analizu Izveštaja Evropske komisije, istraživanja javnog mnjenja o poverenju u institucije i izjave visokih evropskih i srpskih zvaničnika, rad će pokazati kakav je napredak Srbija učinila u prethodnom periodu, uzimajući u obzir funkcionisanje ovih institucija.

Ključne reči: evropske integracije, institucije, korupcija, neravnoteža vlasti, nepoverenje.

¹ Diplomirani politikolog za međunarodne poslove. Studentkinja master studija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu. E-mail: joviclavica07@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-8772-8713>.

Rad je napisan u okviru Programa kratkotočnog volontiranja u Institutu za međunarodnu politiku i privredu tokom 2023. godine.

Challenges of the political institutions of the Republic of Serbia in the process of accession to the European Union from 2018 to 2022

SUMMARY

This paper analyses the accession process of the Republic of Serbia to the European Union, focusing on the period from 2018 to 2022 in the area of political institutions whose reforms are required for Serbia to meet the Copenhagen criteria. By analysing the political aspect of the Copenhagen criteria, the state of political institutions in the Republic of Serbia is presented. The National Assembly, political parties, and independent bodies are institutions that should secure the functioning of society as a system, meet citizens' demands, and prepare for reforms and modernisation. The paper aims to present some of the challenges these institutions face and prevent or slow down the reform of the legal system of the Republic of Serbia. Through an analysis of the European Commission's reports, public opinion surveys on trust in institutions, and statements of high-ranking European and Serbian officials, the paper will show what progress Serbia has made in the previous period, taking into account the functioning of these institutions.

Keywords: European integration, institutions, corruption, imbalance of power, distrust.

Uvod

Proces pridruživanja Zapadnog Balkana Evropskoj uniji traje gotovo dve decenije. Sudeći po atmosferi koja vlada u pogledu proširenja EU, kao i brzini i kvalitetu reformi koje sprovode države kandidati, integracija ovog regiona vrlo verovatno neće biti realizovana do kraja 2030. godine. Put koji Republika Srbija treba da pređe kako bi ispunila uslove za članstvo u Evropskoj uniji, ne ogleda se samo u vremenu koje je prošlo od Samita u Solunu, kada je potvrđena evropska budućnost Zapadnog Balkana, već i u kvalitetu reformi koje Srbija preduzima kako bi dostigla cilj integracije u Evropsku uniju. Takođe, brzina celokupnog procesa zavisi i od Poglavlja 35, koje se odnosi na normalizaciju odnosa Beograda i Prištine u okviru dijaloga i predstavlja jednu od ključnih tačaka za pridruživanje EU. Potrebno je i da spoljna politika Srbije bude u skladu sa Spoljnom, bezbednosnom i odbrambenom politikom Evropske unije sa kojom Srbija treba da se uskladi kroz Poglavlje 31.

Međutim, otklon od prethodne vlasti koja je smenjena početkom 2000-ih i odlučan stav da se krene ka evrointegracijama nisu dostigli svoj puni kapacitet. Ako izuzmemo gotovo deceniju tokom koje je Srbija imala otežane

odnose sa Evropskom unijom zbog nedovoljne saradnje sa Haškim tribunalom, dolazimo do potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 2008. godine. Ovaj sporazum ne garantuje članstvo u Evropskoj uniji, već to zavisi od samog toka reformi koje države kandidati sprovode i njihove jasne želje da se pridruže EU.

Pošto je Srbija 2011. godine dobila pozitivno mišljenje Evropske komisije za status kandidata, stav Komisije je bio da Srbija, uz dovoljno napora, može uskladiti svoj pravni okvir sa pravnim tekovinama EU i da je moguće da se uskladi sa njim u srednjem roku, što je bilo predviđeno za period od pet godina.² Ako se uzme u obzir da su pregovori o članstvu u EU otprilike trajali između pet i sedam godina, Srbija koja je pregovore započela 2014. godine već prekoračuje taj interval.

Evropska komisija u Strategiji proširenja za Zapadni Balkan iz 2018. godine naglašava neophodnost poboljšanje funkcionisanja demokratskih institucija.³ Isti stav se ponavlja i u Strategiji proširenja iz 2022. godine kada „od zemalja u procesu proširenja EU očekuje da stabilno napreduju u svojim reformskim agendama u „osnovnim“ oblastima, sprovodeći reforme i demonstrirajući konkretan napredak u vladavini prava, ekonomiji, funkcionisanju demokratskih institucija i reformi javne uprave“.⁴ Političke institucije treba da obezbede i dostignu dovoljan kapacitet za implementaciju prava Evropske unije u svoj pravni sistem. Zato čitav proces kroz 35 poglavlja mora da obezbedi temeljne i istrajne reforme koje pre svega treba da poboljšaju unutrašnji politički poredak u zemlji, a zatim se sinhronizuju sa ostatkom EU. Iako je Republika Srbija 2011. godine dobila pozitivne prognoze u vezi sa usklađivanjem sa pravnim tekovinama Unije, iz današnje perspektive taj proces nije realizovan tempom koji je bio predviđen.⁵

Poslednjih godina političko delovanje na Zapadnom Balkanu karakteriše se kao kompetitivni autoritarni režim u kojem deluju slabe institucije koje ne mogu da sprovedu demokratska načela, dok njihova slabost biva iskorišćena od strane autoritarnih lidera.⁶ Period između 2018. i 2022. godine bio je obeležen ovakvim tendencijama, što dodatno usporava reformu institucija, degradira njihov demokratski predznak i utiče na poverenje građana u rad institucija.

² Branko Budimir, Vladimir Međak, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, Beograd: ISAC fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, 2017, 48.

³ „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, 5.

⁴ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, 8.

⁵ Glas Amerike, *EK: Srbija godinama kasni sa reformama u ključnim oblastima*, <https://www.glasamerike.net/a/ek-srbija-godinama-kasni-sa-reformama-u-klju%C4%8Dnim-oblastima/4660187.html>, 5/11/2023.

⁶ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podela i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 79.

Kada prvo i sami građani skeptično ocenjuju političke institucije koje treba da obezbede i regulišu dobre odnose u društvu, sasvim je opravdano insistiranje EU na kvalitetnom ispunjenju Kopenhaških kriterijuma.⁷

Međutim, unutar Evropske unije sistemske pretnje i narušavanje vladavine prava i dalje su prisutne, što je rezultiralo krizom vladavine prava. Očigledna je razlika između retorike o vladavini prava koju zastupaju Komisija i Savet i stvarnih akcija koje preduzimaju. Jedan od osnovnih aspekata vladavine prava je odvajanje pravosuđa od izvršne i zakonodavne vlasti. U Poljskoj je ovaj princip doveden u sumnju, što predstavlja značajnu pretnju vladavini prava u EU. Problemi sa kojima se EU suočava u vezi sa Mađarskom, čiji je demokratski karakter pod vođstvom Viktora Orbana doveden u pitanje, nisu bili predviđeni prilikom stvaranja ugovora, što je dovelo do nedovoljno razvijenih i efikasnih rešenja.⁸ Ovo ukazuje da direktne posledice aktivnosti Unije dovode do usložnjavanja ispunjavanja političkih kriterijuma za zemlje kandidate kako bi se delovalo preventivno.

Upravo kako bi se dodatno posvetila pažnja ovom polju, 2020. godine Evropska unija je promenila metodologiju pregovaranja u kojoj apsolutni primat imaju Poglavlje 23: Saradnja u oblasti pravosuđa i osnovnih prava i Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost. Ova poglavlja zahtevaju najtemeljniji pristup sa konkretnim napretkom jer od njih zavisi dalji tok pregovora o članstvu.⁹ Za Srbiju, pored ova dva poglavlja, Poglavlje 35 takođe se otvara na početku pregovaranja i zatvara na kraju i značajno uslovljava tok integracija.¹⁰ Svrha prebacivanja fokusa praćenja napretka u pregovorima sa faze usvajanja zakona na fazu njihove primene i sudske kontrole jeste da se spreči pojava raskoraka između zakonskog okvira i stvarnog stanja u državi koja teži članstvu u EU, gde usvojeni i usklađeni propisi ne bi bili dosledno primenjivani.¹¹

Proces integracije Zapadnog Balkana u Evropsku uniju predstavlja složen i dugotrajan poduhvat koji se može analizirati kroz različite teorijske okvire.

⁷ Za pristupanje je potrebno ispuniti određene kriterijume. Kopenhaške kriterijume utvrdio je Evropski savet u Kopenhagenu 1993. godine. U pitanju su politički, ekonomski i institucionalni kriterijumi; „Kada je reč o političkim i lokalnim institucijama, analize pokazuju da ispitanici gotovo ni u jednu instituciju nemaju poverenja više od prosečne ocene tri (na skali od jedan do pet).“ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*. Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020, 24.

⁸ Chatham House, *The EU Must Face Its Rule of Law Crisis*, <https://www.chathamhouse.org/2023/05/eu-must-face-its-rule-law-crisis>, 14/9/2024.

⁹ Branko Budimir, „Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji“, 57.

¹⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, 1. „Ukupna dinamika pregovora i dalje će zavisiti od napretka Srbije u reformama, a naročito od intenzivnije dinamike reformi vladavine prava i normalizacije odnosa sa Kosovom*.“

¹¹ Branko Budimir, „Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji“, 60.

Teorija evrointegracije, uključujući neofunkcionalizam i intergavermentalizam, pruža korisne uvide u mehanizme koji pokreću i oblikuju ovaj proces. Neofunkcionalizam, na primer, naglašava kako integracija u jednom sektoru može voditi ka integraciji u drugim oblastima, dok intergavermentalizam akcentat stavlja na ulogu nacionalnih vlada u određivanju dinamike integracije.¹² Ovi teorijski pristupi mogu objasniti složenost procesa koji uključuje ne samo formalne pravne i institucionalne promene već i dublje političke i društvene promene. U kontekstu Srbije, sprovođenje reformi u skladu sa pravnim tekovinama EU zahteva ne samo pravnu usaglašenost već i razvoj institucionalnog kapaciteta za implementaciju i nadzor.¹³

Uspeh integracije zemalja kandidata zavisi od njihove sposobnosti da razviju i održe demokratske institucije i vladavinu prava. Teorija režima i vladavina prava, uključujući radove kao što su teorije o demokratiji i pravnim režimima, nudi korisne koncepte za analizu ovih izazova.¹⁴ Analiza ovih situacija pomaže u razumevanju kako unutrašnji problemi u državama članicama mogu uticati na proces integracije i na način na koji EU prilagođava svoje kriterijume za zemlje kandidate.¹⁵

Narativi evropskih zvaničnika u pogledu proširenja Evropske unije

Kada je 2017. godine predsednik Evropske komisije Žan-Klod Juncker dao prve prognoze o tome kada bi se proširenje EU u ovom regionu moglo desiti, tada određena 2025. godina delovala je previše daleko, a možda i potcenjivački za neke domaće lidere koji su članstvo očekivali ranije.¹⁶ Iako se tada činilo da je osam godina predug period koji Srbija treba da čeka na članstvo, iz ugla reformi koje je bilo neophodno sprovesti ovaj period se čini kao kratak interval, s obzirom na tempo kojim reforme napreduju. Po prognozama za pristupanje Srbije 2025. godine, ona je već 2023. godine trebalo da završi pristupne pregovore.¹⁷ Međutim, trenutna situacija nije ni blizu prognozama, o čemu nam svedoče i tek otvorenih 22 od 35 poglavlja. Ako se na kvantitativno nedovoljno dobar rezultat doda i kvalitativna neusklađenost,

¹² Ernst Haas, *The Uniting of Europe: Political, Social, and Economic Forces, 1950–1957*. Stanford University Press, Stanford, 1958; Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Cornell University Press, Ithaca, 1998.

¹³ Grabbe Heather, *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2006.

¹⁴ Philippe Schmitter & Terry Karl, *What Democracy Is... and Is Not*. *Journal of Democracy* 2, No. 3, 1991, 75–88.

¹⁵ Tanja Börzel & Thomas Risse, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press, New York, 2018

¹⁶ Politika, *Juncker: Srbija ne može u EU pre 2025. godine*, <https://www.politika.rs/sr/clanak/388842/Juncker-Srbija-ne-moze-u-EU-pre-2025-godine,5/11/2023>.

¹⁷ Branko Budimir, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, 62.

za Srbiju iz perspektive EU postoji još nekoliko izazova koji se naročito ogledaju u sprovođenju Poglavlja 35 (Ostalo – normalizacija odnosa Beograda i Prištine), Poglavlje 31 (Spoljna, bezbednosna i odbrambena politika), Poglavlje 30 (Ekonomski odnosi sa inostranstvom), kao i konstantnom i efektivnom napretku u Poglavljima 23 i 24.

Pošto proširenju koje je planirano za 2025. godinu nema naznaka realizacije, zbog nedovoljnog napretka u ovom procesu od strane država kandidata na Zapadnom Balkanu, a s druge strane stalnog pooštavanja uslova i nedovoljne motivacije i spremnosti EU za ovaj trenutak, 2030. godina se pojavljuje kao novi datum za moguće proširenje. Srbija i dalje pristupanje Evropskoj uniji određuje kao jedan od najvažnijih strateških ciljeva, EU vidi kao važnog partnera i jedan od stubova spoljne politike.¹⁸ Iz EU u 2023. godinu ponovo su stigli pozitivni tonovi; kako je predsednica Evropske komisije Ursula von der Lajen rekla, države kandidati „moraju da zasluže članstvo, moraju da sprovedu strukturne reforme i usklade se sa Evropskom unijom“, ali i da je proširenje u interesu Unije.¹⁹ Međutim, stepen spremnosti Srbije za članstvo u Evropskoj uniji izražen kroz izveštaje, od 2016. godine stagnira uz ocene koje najčešće pokazuju „određeni napredak“.²⁰ Ono što je usporilo proces proširenja EU, kao i mogućnost država kandidata za bržu i odlučniju reformu jeste pandemija COVID-19, koja je skoro dve godine ostavila u senci težnju ka solidarnosti, integraciji i demokratiji.

Komesar EU za proširenje Johannes Han izjavio je 2018. godine da iako su Srbija i Crna Gora najviše napredovale na putu ka pristupanju, to ne znači da su „prve koje će proći kroz cilj“ ako se proširenje dogodi 2025. godine.²¹ Nakon francuskog veta 2019. godine, koji je zaokružio skepsu ka proširenju, Zapadni Balkan bio je dodatno zbunjen i sve manje motivisan da nastavi putem ka EU. Predsednik Evropske komisije tada je oprezno izjavio „ako je ovo kraj proširenja, moraćemo da se suočimo sa oštrim kritikama jer smo ohrabivali te zemlje, pomagali im, posećivali ih i davali javna obećanja. Ako želimo da nas poštuju, moramo da održimo obećanja“.²² Ipak, 2020. godine Srbija u izjavama evropskog komesara za proširenje Olivera Varheljia dobija

¹⁸ Vlada Republike Srbije, *Punopravno članstvo u EU strateški spoljnopolitički cilj Srbije*, <https://www.srbija.gov.rs/vest/713919/punopravno-clanstvo-u-eu-strateski-spoljnopoliticki-cilj-srbije.php>, 5/11/2023.

¹⁹ Gledaj.rs, *Predsednica EK: Proširenje je u interesu EU*, <https://gledaj.rs/vesti/politika/predsednica-ek-pro-irenje-je-u-interesu-eu/52880>, 5/11/23.

²⁰ Lola Paunović, Miloš Pavković, *Napredak i spremnost Srbije za članstvo u EU 2021*, *Centar za evropske politike*, <https://cep.org.rs/publikacije/napredak-i-spremnost-srbije-za-clanstvo-u-eu-2021>, 5/11/2023.

²¹ Ebart medijski arhiv, *Han: Srbija 2025. u EU? Najbliži ne znači da će prvi*, <http://www.arhiv.rs/vest/1139/han-srbija-2025-u-eu-najblizi-ne-znaci-da-ce-prvi>, 5/11/2023.

²² DW, *Maksimović Marina, Da li je proširenje EU zauvek mrtvo?*, <https://www.dw.com/sr/dali-je-pro-C5%A1irenje-eu-zauvek-mrtvo/a-50897376>, 5/11/2023.

povoljne komentare poput onih da je EU posvećena bezbednosti i prosperitetu regiona Zapadnog Balkana i da Srbija tu može dosta da ponudi, te da je proširenje u interesu svih strana.²³

Na početku 2020. godine ideja o pristupanju Srbije EU do 2025. godine još uvek je izgledala dosta realno, što se može zaključiti i iz izjava srpskih zvaničnika. U tom periodu, premijerka Ana Brnabić izjavila je da je članstvo Srbije u EU do 2025. godine ambiciozan cilj, da nemamo plan B i da želimo da budemo deo Unije „jer delimo iste standarde i vrednosti, i već smo ekonomski i geografski povezani sa Unijom“.²⁴ Kada se izjave visokih srpskih i evropskih zvaničnika ostave po strani, Srbija svake godine ima priliku, da na osnovu izveštaja institucija Evropske unije bude obaveštena o svom napretku, dobije preporuke za poboljšanje različitih domena, kao i pohvale i kritike. Vrlo često se izveštaji u javnosti tumače sa dosta većom euforijom napretka nego što realan napredak postoji.²⁵

Napredak Srbije u procesu pridruživanja Evropskoj uniji može se pratiti kroz izveštaje tela EU, gde se svake godine napredak analizira i ocenjuje kroz nekoliko kriterijuma. Ocene se daju za trenutnu situaciju i za napredak u svakoj posmatranoj oblasti, zasnivaju se na analizi koja posebnu pažnju posvećuje implementaciji i evidenciji konkretnih rezultata u svakoj oblasti.²⁶ Ako se za period analize uzme interval od 2018. do 2022. godine, delovanje i usklađivanje Srbije sa zahtevima za članstvo u EU su negde na pola puta, sa periodima stagnacije, određenog napretka pa čak i nazadovanja u određenim domenima poput usaglašavanja sa spoljnom politikom EU.²⁷

Za Evropsku uniju, proces pridruživanja zasniva se na strogom ali i pravičnom uslovljavanju koje treba da omogući modernizaciju zemalja kandidata za članstvo kroz političke i ekonomske reforme.²⁸ Zapravo, uslovljavanje koje Evropska unija primenjuje na zemlje Zapadnog Balkana značajno se razlikuje od uslova koji su važili za države Centralne i Istočne Evrope. Ovo je rezultat brojnih faktora, kao što su nasleđe sukoba iz bivše Jugoslavije, problemi sa suverenitetom i nedovoljan ekonomski razvoj. EU u ovim slučajevima primenjuje multidimenzionalni pristup u uslovljavanju, koji

²³ Radio Slobodna Evropa, *Varhelji i Brnabić: Članstvo u EU znači dugoročni mir i prosperitet*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30964966.html>, 5/11/2023.

²⁴ Ibid.

²⁵ CRTA, *Šta se krije iza najboljeg izveštaja Evropske komisije*, <https://crt.rs/sta-se-krije-iza-najboljeg-izvestaja-evropske-komisije>, 5/11/2023.

²⁶ Pregovori o pregovorima BOŠ, *Pregovori o pristupanju Srbije EU*, <https://eupregovori.bos.rs/dokumenta-evropske-unije.html>, 5/11/2023.

²⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, 149; European Western Balkans, *Oštar izveštaj Evropske komisije: Prvi put zabeleženo nazadovanje*, <https://europeanwesternbalkans.rs/ostar-izvestaj-evropske-komisije-prvi-put-zabelezeno-nazadovanje>, 5/11/2023.

²⁸ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2016, 2.

uključuje Kopenhaške kriterijume, regionalne uslove i specifične zahteve za svaku državu.²⁹ Razlika između uslova koje postavlja EU i uslova koje države moraju ispuniti često se ogleda u nejasnoj i promenljivoj definiciji uslova, kao i u postavljanju nerealnih zahteva koji čine ispunjavanje uslova složenijim.

Geopolitički interesi država članica Evropske unije nalažu da Unija nastoji da održi bliske odnose sa državama kandidatima, primenjujući takozvanu „meku moć“ kako bi uticala na njihove društveno-političke procese.³⁰ Ipak, prolongiranje procesa proširenja i stalno odlaganje perspektive članstva mogu dovesti do kontraproaktivnih efekata. Sa protokom vremena, sposobnost Evropske unije da utiče na države kandidate slabi, naročito zbog umora od dugotrajnog procesa pristupanja.

Dakle, pristupanje nije samo po sebi cilj, već je u svrhu modernizacije unutrašnjeg političkog sistema zemlje, te ga treba predstaviti građanima kao proces iz kog je moguće dobiti najbolje. Posebno se insistira na dobrom funkcionisanju demokratskih institucija koje moraju da imaju potporu u političkoj kulturi zemalja kandidata za članstvo.³¹ Međutim, Srbija sputana izazovima korupcije, klijentelizma, prevelikim političkim uticajem, izostankom adekvatnih propisa, nepoštovanjem procedura, nedostatkom obrazovanog kadra i stalnim manjkom finansijskih sredstava, ne uspeva da realizuje pun demokratski kapacitet političkih institucija. Ovi faktori uticali su da se od pre nekoliko godina konstatuje da u Srbiji postoje znaci „zarobljene države“ koja urušava stanje demokratije, kako primećuje i Evropska Komisija u Strategiji proširenja EU za 2018. godinu.³² Evropska unija ne može biti globalni igrač ako nije sposobna da rešava probleme na Zapadnom Balkanu i da promovise svoje vrednosti u članicama i zemljama kandidatima.³³ Neophodno je što pre prekinuti politiku „stabilokratije“, u okviru koje EU podržava lokalne autoritarne lidere na Zapadnom Balkanu u zamenu za krhku, nedemokratsku stabilnost.

²⁹ Jelena Todorović, „Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije“, *Politička revija*, Vol. 28, No.2, 2011, 192.

³⁰ Ivana Radić Milosavljević, „Problemi odnosa Evropske unije i država kandidata za članstvo i fleksibilno pristupanje kao moguć način oživljavanja politike proširenja“, *Međunarodni problemi*, Vol. 71, No. 1, 2019, 7.

³¹ „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, 6.

³² Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 70; „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, 3. „Danas ove zemlje pokazuju jasne elemente „zarobljenih država“, uključujući veze sa organizovanim kriminalom i korupcijom na svim nivoima vlasti i uprave, kao i veliku isprepletanost javnih i privatnih interesa. Sve ovo pothranjuje osećaj nekažnjivosti i nejednakosti“.

³³ Evropski pokret Srbija, *Stop politici stabilokratije*, <https://www.emins.org/stop-politici-stabilokratije>, 5/11/2023.

Ovaj rad će se fokusirati na tri političke institucije koje su neophodne za dobro funkcionisanje jednog savremenog demokratskog društva i države, a zatim i države koja teži da postane članica EU. To su Narodna skupština Republike Srbije, političke partije i nezavisni organi u političkom sistemu Republike Srbije. Preduslov za stabilne i odgovorne institucije jesu principi dobre uprave koji omogućavaju podelu i ravnotežu vlasti i koji dalje pružaju uslove za vladavinu prava i demokratiju.³⁴ Na krhke institucije koje su u formiranju nakon petooktobarskih promena nadovezuju se izveštaji o stanju demokratije koji beleže „politizaciju državnih institucija, znatnu kontrolu zakonodavnog procesa od strane izvršne vlasti, te marginalizaciju opozicije“, što je situacija koja usporava proces neophodnih reformi.³⁵

Narodna skupština

U javnom diskursu zastupa se mišljenje da su se parlament i parlamentarna kontrola koristili kao institucija i mehanizam koji, bez suštinske rasprave i sprovođenja nadzora, čine parlament instrumentalizovanim od strane nosioca izvršne vlasti.³⁶ Za prevazilaženje problema u radu Narodne skupštine, Izveštaj Komisije iz 2018. godine sugeriše da je potrebno raditi na poboljšanju transparentnosti, inkluzivnosti, kvalitetu izrade zakona i efikasnog nadzora izvršne vlasti, kao i na poboljšanju međustranačkog dijaloga.³⁷

Jedan od značajnih izazova u radu parlamenta jeste zastupljenost primene *hitnog postupka* u proceduri donošenja zakona, iako se njegova primena smanjila i dalje je potrebno smanjiti njegovo korišćenje u parlamentarnoj praksi.³⁸ Procenat zastupljenosti donošenja zakona po hitnom postupku u sazivu Narodne skupštine od 2016. do 2020. godine bio je čak 35%, dok je prethodnih godina njegova primena prevazilazila 50%.³⁹ Značajno je napomenuti da je redovna procedura usvajanja zakona najčešće primenjivana kod ratifikacije međunarodnih ugovora, gde potreba za deliberativnošću nije izražena kao kod drugih zakona koji zahtevaju javnu raspravu i parlamentarnu debatu.⁴⁰ Narednih godina procenat zastupljenosti hitnog

³⁴ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

³⁵ Ibid.

³⁶ Mile Rakić, Ivica Đorđević, „Narodna skupština Republike Srbije i kapacitet sistema nacionalne bezbednosti“, *Kultura polisa*, XI, br. 24, 2014, 144.

³⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 7.

³⁸ Ibid.

³⁹ Filip Ejodus, „Neuspešna demokratizacija sektora bezbednosti u Srbiji“, u: Slaviša Orlović i Despot Kovačević (ur.), *Deset godina 5. oktobra*, Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju i Hains Seidel Stiftung, Beograd, 2020, 236; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 8.

⁴⁰ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 81.

postupka u zakonodavnoj proceduri pao je ispod 20%, a do 2020. godine čak ispod 10%, što predstavlja dobar put rešavanja ovog problema.⁴¹ S druge strane, upotreba hitnog postupka potreba je harmonizacije domaćeg zakonodavstva sa pravom Unije.⁴²

Naredni nedostatak u radu Narodne skupštine ogleda se u *nadzoru nad izvornom vlašću*, koji Komisija u Izveštajima proteklih godina beleži kao slab i nedelotvoran.⁴³ Nakon perioda u kojem je Srbija na dve godine imala parlamentarne izbore (2012, 2014, 2016) XI saziv Narodne skupštine bio je jedan od retkih u kom je skupština iskoristila pun mandat od četiri godine. U atmosferi u kojoj imamo previše česte izbore, obesmišljava se njihova funkcija i teže je meriti učinak vlasti, dok parlamentarizam ostaje nestabilan i zloupotrebljen.⁴⁴

Parlament koji bira Vladu i nadzire njen rad, odgovoran je direktno građanima preko izbora. Ipak, čini se da linija odgovornosti ne postoji ili povezuje pogrešne aktere. Dodatan doprinos nenadzoru koji sprovodi Narodna skupština bilo je neustavno proglašenje vanrednog stanja od strane predsednika Republike, predsednice Vlade i Predsednika Skupštine. Obrazloženje premijerke za prestanak rada ove institucije poziva se na Uredbu Vlade i Naredbu Ministarstva zdravlja koje ograničavaju okupljanje više od 50 ljudi u zatvorenim prostorima, zbog čega je doneta odluka da Skupština u potpunosti prekine sve svoje aktivnosti.⁴⁵ Nakon toga su usledili izbori 2020. godine, čemu je prethodio bojkot opozicije od 2019. godine.⁴⁶ Međutim, posle izbora, Evropska komisija zapaža da u parlamentu preovlađuje većina vladajuće koalicije i da ne postoji održiva opozicija, te da to ne stvara uslove koji doprinose političkom pluralizmu u zemlji.

Komisija ističe da je važno unaprediti efikasnost, nezavisnost i transparentnost rada Skupštine, uključujući ulogu i ovlašćenja opozicije, kako bi se osigurao neophodan sistem međusobne kontrole u demokratskom parlamentu.⁴⁷ Tek što je nova Skupština formirana, njen mandat oročen je na dve godine, te su novi parlamentarni izbori zajedno za lokalnim i predsedničkim održani 2022. godine. Kada je nova Skupština sa više

⁴¹ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2020, 5. „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 13.

⁴² Tara Tepavac, „Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“, CRTA, Beograd, 2019, 8.

⁴³ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 8; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁴⁴ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 83.

⁴⁵ Miša Bojivić, „Boluju li institucije u Srbiji od sindroma vanrednog stanja?“, CRTA, Beograd, 2020.

⁴⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2019, 8.

⁴⁷ Ibid.

pluralizma formirana, izgledalo je da su demokratske predispozicije ispunjene.⁴⁸ Ipak, povratkom opozicionih stranaka u parlament postignut je pluralizam u brojkama, dok postojanje i konkurentnost političkih stranaka čiji različiti stavovi utiču na donošenje odluka nije realizovano u plenumu i radnim telima.⁴⁹ Iako opozicioni poslanici formalno mogu inicirati i menjati zakone, u praksi to nije bilo uspešno. Vladajuća većina je koristila opstruktivne taktike, kao što su brojni amandmani bez suštinske vrednosti, kako bi ograničila vreme za govor opozicije i oslabila parlamentarnu raspravu.⁵⁰ Takođe, Vlada kao ekskluzivni predlagač zakona, čak nije ni voljna da konsultuje organizacije civilnog društva tokom ovog procesa.⁵¹

Za period prethodne četiri godine Evropska komisija ukazuje i na još neke izazove za realizaciju punog demokratskog kapaciteta Narodne skupštine. Izostaju planovi rada, kao i kodeks ponašanja narodnih poslanika.⁵² U odsustvu radnog programa, sednice se zakazuju prema diskrecionoj odluci predsednika Skupštine. Ova praksa zakazivanja sednica omogućava vladajućoj većini da potpuno dominira prioritetima i temama, dok opozicioni poslanici ostaju potpuno marginalizovani, bez uticaja na dnevni red i planiranje sednica. Takođe, treba napomenuti da su neke sednice bile zakazane po hitnom postupku, odnosno dvadeset četiri časa pre početka, što je onemogućilo podnošenje amandmana na dnevni red.⁵³

Razne situacije demonstrirale su nepoštovanja ove institucije, a narodni poslanici su često neprimereno delovali.⁵⁴ Analizom Izveštaja konstatuje se da je u skupštinskim raspravama korišćen zapaljiv govor protiv političkih neistomišljenika i predstavnika drugih institucija, te se ističe da političari treba da izbegavaju ovakve izjave i da se suprotstave govoru mržnje.⁵⁵ Identičnu formulaciju Komisija ponavlja u Izveštaju za 2021. godinu.⁵⁶ Iako je nakon nekoliko godina sugestija za donošenje kodeksa ponašanja poslanika

⁴⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 4.

⁴⁹ Jugpress, *Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci*, <https://jugpress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci>, 14/9/2024.

⁵⁰ Tara Tepavac, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crtars/poglavlje/parlament-republike-srbije/>, 14/9/2024.

⁵¹ „Strateška evaluacija saradnje Evropske unije sa Srbijom u periodu 2012–2018. godine“, 2021, 28.

⁵² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 7–8.

⁵³ Jugpress, *Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci*, <https://jugpress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci>, 14/9/2024.

⁵⁴ Insajder, *Vredanje, guranje i seksističke izjave na sednici skupštine*, <https://insajder.net teme/vredanje-guranje-i-seksisticke-izjave-na-sednici-skupstine-video>, 5/11/2023.

⁵⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

⁵⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2021, 5. „Tokom skupštinskih rasprava i dalje je korišćen zapaljiv govor protiv političkih neistomišljenika i predstavnika drugih institucija koji su izražavali drugačije političke stavove. Svi političari treba da se suprotstave govoru mržnje i doprinesu političkom dijalogu o reformama vezanim za EU, naročito o osnovama demokratije i vladavine prava“.

ispunjena, i kodeks donet 2020. godine, to nije sprečilo poslanike da nastave sa praksom zapaljivih govora u Skupštini. Neophodna je odgovarajuća primena donetog kodeksa kako bi se sprečile i sankcionisale situacije neprikladnog govora u Skupštini koje su sve češće i utiču na ugled parlamenta.⁵⁷ Kako bismo izgradili političku kulturu u kojoj se neguje politička odgovornost, etički kodeks ponašanja narodnih poslanika mora biti efikasno i efektivno primenjivan.⁵⁸

U stručnoj javnosti se napominje da se kontrolni mehanizmi, kao što su *poslanička pitanja i javne rasprave*, ne koriste adekvatno. Iako se broj poslaničkih pitanja, u usmenoj i pisanoj formi, povećao u odnosu na 2018. godinu, u praksi ona značajno ne poboljšavaju kvalitet parlamentarnog nadzora. Takođe, u Srbiji ne postoji tradicija organizovanja javnih slušanja pre usvajanja sistemskih akata. Čak i kada se organizuju, efikasnost javnih slušanja zavisi od toga kako se odbori bave materijalima dobijenim na ovim slušanjima, koliko su spremni da ih detaljno obrade, i kako se formulišu zaključci nakon rasprave.⁵⁹

Još jedna od loših praksi u radu Narodne skupštine bilo je *nerazmatranje izveštaja nezavisnih tela*. Izveštaji ovih tela nisu se razmatrali od 2014. godine, situacija se menja tek 2020. godine kada se nakon pauze prvi put na plenarnoj sednici raspravljalo o godišnjim izveštajima nezavisnih tela, nakon čega su usvojeni zaključci.⁶⁰ Jedna od glavnih funkcija izveštaja nezavisnih tela je da dobiju pažnju parlamenta koji će nakon razmatranja izveštaja sprovoditi nadzor i kontrolu po smernicama.⁶¹ Nerazmatranje ovih izveštaja Evropska komisija objašnjava kao situaciju gde u Narodnoj skupštini vlada „nedostatak spremnosti da obezbedi delotvorni nadzor nad radom vlade“.⁶² Međutim, ovaj mehanizam kontrole nije postao delotvoran, i parlament je ostao bez povratnih informacija koje su potrebne za efikasan nadzor nad izvršnom vlašću, na šta je i Komisija godinama ukazivala.⁶³

⁵⁷ Glas Amerike, *Skupština Srbije promoter nasilja u kojem su „građani skuvani kao žabe“*, <https://www.glasamerike.net/a/7135007.html>, 5/11/2023; Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*, 23. „33,2% ispitanika uopšte nema poverenja u rad Narodne skupštine, ispitanici mlađi od 35 godina imaju značajno niži stepen poverenja u Narodnu skupštinu (2,03) od ispitanika koji stariji od 36 godina (2,64)“.

⁵⁸ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, CRTA, Beograd, 2019, 39.

⁵⁹ Tara Tepavac, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crtars/poglavlje/parlament-republike-srbije>, 14/9/2023.

⁶⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, op. cit., 8; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

⁶¹ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, 35.

⁶² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁶³ Tara Tepavac, *„Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije“*, 36.

Nakon ukazivanja na ovaj nedostatak u zakonodavnoj vlasti i ponovnog uspostavljanja prakse razmatranja godišnjih izveštaja nezavisnih institucija, Evropska komisija preporučuje da je neophodno sistematičnije podržati rad nezavisnih regulatornih tela kroz redovno praćenje primene njihovih preporuka.⁶⁴ Komisija pohvaljuje uspostavljenu praksu rasprave u Odboru za evropske integracije kada je razmatran Izveštaj Evropske komisije o Srbiji.⁶⁵ Ipak, ne vlada veliko interesovanje za tumačenje Izveštaja na međustranačkom nivou, više pažnje tome posvećuje civilni sektor.⁶⁶ Još jedan od paradoksa u tumačenju Izveštaja dešava se na relaciji vladajuće stranke i opozicije, koje različito vide opis stanja Srbije u ovim godišnjim izveštajima.⁶⁷

Nakon ovih izazova koji otežavaju funkcionisanje institucije kakva je Narodna skupština, postoji jedan pokazatelj koji je prethodnih godina doprineo ravnopravnosti i demokratičnosti. U pitanju je rodna *ravnopravnost* nastala povećanjem broja žena u Narodnoj skupštini, ali i nekim drugim institucijama.⁶⁸ Narodna skupština treba da nezavisno od izvršne vlasti obavlja svoju funkciju kako podela i ravnoteža vlasti ne bi bila narušena i kako bi se dalje, kroz princip odgovornosti, težilo uspostavljanju stabilnih demokratskih institucija. Zbog navedenih mehanizama parlament treba da ima značajno mesto tokom evropskih integracija, jer je institucija koja treba da kontroliše napredak vlade u ovom procesu.⁶⁹

Političke partije

Neizostavna politička institucija savremenog doba svakako su političke partije, koje su se vremenom modernizovale i postale neophodni činioci demokratskog delovanja. Međutim, političke partije u Srbiji sve češće slede *model klijentelizma*, koji negira njihovu svrhu „žile kucavice“ demokratije. Kako je ranije napomenuto, uzurpacija institucija koja se odvija proteklih godina najčešće se vrši od strane elita na centralnim pozicijama unutar

⁶⁴ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 11.

⁶⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaja za 2022. godinu“, 13.

⁶⁶ Anamari Repić, *Da li je Srbija stvarno posvećena evropskim integracijama?*, RTKLIVE, <https://www.rtklive.com/rtk2/?id=2&r=32683>, 5/11/2023.

⁶⁷ Pregovori o pregovorima BOŠ, *Vlast i opozicija različito o nalazima Evropske komisije za Srbiju*, <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/291/4113/vlast-i-opozicija-razlicito-o-nalazima-evropske-komisije-za-srbiju.html>, 5/11/2023.

⁶⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 30; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 14. „Ukupno 97 od 250 poslanika u novoformiranoj skupštini su žene. Izmene su uvedene radi povećanja kvote za manje zastupljen pol na izbornim listama sa 33% na 40%.“

⁶⁹ Elvira Kovač, Andrijana Lazarević, „Uloga i značaj Narodne skupštine i parlamentarne diplomatije u procesu evropskih integracija Republike Srbije“, *Srpska politička misao*, 28, Br. 2, 2021, 59.

političkih partija koje imaju ulogu u izvršnoj vlasti.⁷⁰ Pošto umesto podele vlasti u političkom sistemu Srbije preovlađuje *koncentracija moći u rukama izvrsne vlasti*, politička raspodela položaja i resursa potpuno je ograničena.⁷¹ Evropska komisija kao izazove za delovanje ove institucije nalazi nedostatak transparentnosti u njihovom finansiranju, kao i nepostojanje jasne razlike između stranačkih i državnih aktivnosti.⁷²

Izborima na kojima bi putem demokratskih procedura međustranačka utakmica trebalo da dovede do fer i poštenih rezultata, sve češće dolazi i do upotrebe drugih metoda koje osiguravaju pobjedu. Zbog toga izbori i političke partije postaju podloga za „*koruptivnu razmenu* i transakciju uticaja, prava i materijalnih dobara“ što je dodatna karakteristika u društvima sa snažnim javnim sektorom kakvo je u Srbiji.⁷³ *Partijska patronaža*, koja se odnosi na raspodelu javnih položaja i resursa unutar partije i kupovina glasova na izborima u zamenu za posao, novac ili drugu vrstu usluge, postaju uobičajena praksa u političkom životu.⁷⁴

Partijska organizacija koja je postala prostor za oligarhijske i personalne tendencije gotovo je izgubila *reprezentativnu funkciju*, jer je opšta volja podređena moćnim interesnim grupama.⁷⁵ Otuđenost političkih partija dovodi do gubitka poverenja građana u ovu instituciju, što kasnije vodi i do apstinencije građana u političkom životu jer se podriiva značaj javnih institucija od strane elita moći.⁷⁶ Građani koji gube poverenje da će njihovi interesi biti zastupljeni, kao i problem korupcije u okviru stranka, doprinose sve manjoj demokratičnosti ove institucije, koja ulaskom u parlament treba da opravda svoj program, ali čini upravo suprotno slabeći ostale institucije. Evropska komisija je više puta do sada isticala značaj *međustranačke debate* koja treba smisljeno da se realizuje, iako je u pitanju polarizovano okruženje.⁷⁷ Potrebno je stvoriti atmosferu za društveni dijalog kako bi se između stranka na političkoj sceni postigao konsenzus o reformama neophodnim za ulazak u EU.⁷⁸

⁷⁰ Srđan Prodanović, „Otuđenost između institucionalizacije i prakse“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2019, 7.

⁷¹ Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, 73.

⁷² Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 7.

⁷³ Velimir Matković, „*Finansijska moć i finansiranje političkih partija u Srbiji*“, doktorska disertacija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2019, 467.

⁷⁴ Vujo Ilić, „Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem“, 72.

⁷⁵ Slaviša Kovačević, „Križa funkcija političkih partija“, u: Irena Pejić (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, Pravni fakultet u Nišu, Niš, 2015, 176.

⁷⁶ Ibid.; Srđan Prodanović, „Otuđenost između institucionalizacije i prakse“, 8.

⁷⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 8.

⁷⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 13.

Dodatni izazov za evropske integracije na srpskoj političkoj sceni predstavljaju partije čiji *programi* podržavaju pristupanje EU, ali u praksi više veličaju odnose sa nekim drugim akterima, kao i partije koje imaju izuzetno skeptičan stav prema EU i sve su zastupljenije.⁷⁹ Uz to, partije se suočavaju i sa unutrašnjim problemima poput moralnih, izraženih kroz korupciju, nepotizam i povezanost sa kriminalnim miljeom ali i profesionalnim nedostatkom upravljačke kompeticije.⁸⁰ U višepartizmu ipak su ostale ukorenjene stare tendencije oligarhijske partije sa dominantnim vođom, korumpiranost i nizak upravljački kapacitet, te su političke partije nedovoljno sposobne da ostvare stabilne demokratske institucije i snose političku odgovornost.⁸¹ Pored toga, u Srbiji ne postoje organizovane partije koje bi mogle da svojom politikom ponude program za transformaciju države kako bi se ostvarila funkcionalnost državnih institucija koje mogu da ispune zahteve građana.⁸²

Evropska unija insistira na ispunjenju Kopenhaških kriterijuma, a borba protiv korupcije je jedan od zadataka koji zahteva angažovanje kroz politički, ali i ostala dva kriterijuma kako bi se postigao uspeh.⁸³ Upravo zbog toga *finansiranje političkih partija* mora biti transparentnije i podložno sankcijama. Neki od glavnih nedostataka u preduzimanju ovih mera odnose se na nedovoljnu reformu pravosuđa, kršenje zakona kao i vaninstitucionalna moć političkih partija uz nedovoljne kapacitete organa koji nadziru primenu zakona.⁸⁴ Još 2018. godine Evropska komisija ukazala je na kašnjenje sa izmenama Zakona o finansiranju političkih stranaka, te da je to potrebno da bi finansiranje političkih subjekata i izbora bilo transparentnije, a dužnosti jasnije za državne organe koji sprovode nadzor.⁸⁵ Insistira se na poboljšanju zakonodavstva koje bi dovelo i do boljeg reagovanja u praksi ako bi Srbija doslednije pratila preporuke OEBS/ODIHR i Grupe država Saveta Evrope protiv korupcije (GRECO).⁸⁶

⁷⁹ Miljana Jovanović, Branislav Cvetković, *Šta kažu programi partija: Od entuzijazma do skepse*, Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola. <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/analize/1463/3950/sta-kazu-programi-partija-od-entuzijazma-do-skepse.html>, 5/11/2023.

⁸⁰ Slaviša Kovačević, „Krizna funkcija političkih partija“, 178.

⁸¹ Ibid., 179.

⁸² Duško Radosavljević, Tamara Gajić, „Populizam, elitizam i demokratija: slučajevi Poljske, Mađarske, Srbije“ u: Marko Simendić (ur.), *Demokratski otpor normalizacije autoritarizma u Srbiji*, Udruženje za političke nauke Srbije, Beograd, 2017, 67.

⁸³ Nemanja Nenadić, „Evropske integracije i borba protiv korupcije u Srbiji“, *Evropske sveske*, broj 5, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2017, 3.

⁸⁴ Goran Nikolić, „Korupcija: Promene globalne pozicije Srbije u poslednjih deset godina“, *Međunarodna politika*, LXII, Br. 1144, 2011, 27.

⁸⁵ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 25. „Trebalo bi hitno otkloniti identifikovane nedostatke, naročito u pogledu sukoba interesa, izveštaja o imovini javnih funkcionera, kombinovanja javnih funkcija i pristupa informacijama.“

⁸⁶ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 22.

Za period od 2018. do 2020. godine karakteristično je stanje *nedovoljnog pluralizma* u Narodnoj skupštini, zbog dominacije vladajuće Srpske napredne stranke. Iako je Evropski parlament prethodno uložio napore za međustranački dijalog vlasti i opozicije, koji je usledio nakon dijaloga na unutrašnjem nivou, to nije bili dovoljno da se prevaziđe nerazumevanje i ispune uslovi opozicije koje je ona zahtevala kako bi učestvovala na izborima koje je na kraju bojkotovala. Evropska komisija primećuje i da je tokom parlamentarnih izbora 2020. godine predsednik Republike Srbije, u tom trenutku i predsednik vladajuće stranke, koji je bio nosilac izborne liste Srpske napredne stranke, svojim delovanjem doprineo „zamađljivanju linije između njegove zvanične funkcije i izborne kampanje“.⁸⁷ Dakle, još jedan od izazova za političke partije u Srbiji, kao i za demokratsko društvo, jesu neujednačeni uslovi za učestvovanje u izbornom takmičenju.

Rastući stepen *nepoverenja građana* prema političkim partijama, koji je delom nastao zbog prevelikih očekivanja od demokratskih promena, ali i rasprostranjenosti korupcije, ojačao je pad poverenja u ovu instituciju.⁸⁸ U prilog tome govori procenat od 45% koji se odnosi na političke partije, koje su po mišljenju građana, jedna od najkorumpiranijih institucija.⁸⁹ Tu situaciju dodatno opisuje podatak da čak 86% ispitanika uočava da pri zaposlenju u javnoj upravi i državnim preduzećima veću šansu imaju lica sa političkim i rodbinskim vezama, kao i oni koji mogu da plate taj položaj.⁹⁰ Ovako stanje dovodi do toga da je u parlamentarnom sistemu kakav postoji u Republici Srbiji, poverenje u političke institucije na zavidno niskom nivou, te se ni same vrednosti demokratije ne mogu u potpunosti ostvariti jer ni građani ne veruju u njih.⁹¹ Ovaj odnos građana, političkih partija i demokratije nije atmosfera i duh koji mogu da omoguće efektivne reforme, samim time ni integraciju u Evropsku uniju za koju je kapacitet demokratskih institucija jako važan.

Nezavisni i samostalni organi

Pravosudne institucije

Kada je reč o pravosudnom sistemu u Srbiji, Evropska komisija 2018. godine primećuje da je ostvaren izvestan napredak, ali da je potrebno *ojačati nezavisnost sudstva i autonomiju tužilaštva* tako što će se izmeniti ustavne i

⁸⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 12.

⁸⁸ Filip Balunović, „Zastarelost političkog poverenja“. *Kritika: časopis za Filozofiju i Teoriju društva*, II, Br. 1, 2021, 32.

⁸⁹ Predrag Petrović, Srđan Hercigonja, „Demokratije u Srbiji nema, a nije ni poželjna“, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022, 2.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., 7.

zakonodavne odredbe vezane za izbor i omogućiti da Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca upravljaju budžetom pravosuđa.⁹² Skreće se pažnja da postoji veliki politički uticaj na pravosuđe i na to da je malo učinjeno kako bi se uspostavio objektivan, transparentan i na zaslugama zasnovan sistem za izbor sudija i tužilaca.⁹³ Zatim se stanje u pravosudnom sistemu ocenjuje bez ikakvog napretka i ispunjenja preporuka, dok korupcija u ovom sistemu izaziva sve veću zabrinutost.⁹⁴ Preko 25% građana tužilaštvo i sudove smatra kao veoma *korumpirane institucije*.⁹⁵ Može se primetiti da je zbog *dominacije izvršne vlasti* onemogućeno nezavisno delovanje sudske vlasti i kontrolnih tela.⁹⁶ Tako izvršna vlast marginalizuje institucije koje treba da kontrolišu njen rad i urušava podelu i ravnotežu vlasti, slabeći čitav sistem institucija.

Dodatni problem za ovu granu vlasti i njene organe koji treba da deluju samostalno i nezavisno, jeste *pritisak koji na pravosuđe* ostvaruju državni funkcioneri i narodni poslanici, koji javno komentarišu sudije, tužioce i istrage koje oni vode, dok su često ovi komentari tema tabloidnih novina.⁹⁷ Dugo čekane *ustavne reforme pravosuđa*, koje je trebalo sprovesti u skladu sa preporukama Venecijanske komisije i evropskim standardima, nakon javnih rasprava i pozitivnog mišljenja Venecijanske komisije, do kraja 2021. godine bile su nadomak izvršenja.⁹⁸ Nakon što su promene usvojene na referendumu

⁹² „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 15. „Pravosudni sistem u Srbiji se odlikuje izvesnim nivoom pripremljenosti. Srbija je delimično ispunila preporuke iz 2016. godine. Ostvaren je izvestan napredak, naročito smanjenjem broja zaostalih starih izvršnih predmeta i uvođenjem mera za usklađivanje sudske prakse. Usvojena su poboljšana pravila za vrednovanje rada sudija i tužilaca. I dalje izaziva zabrinutost prostor za politički uticaja na pravosuđe.“

⁹³ Ibid., 16; KRIK, EK: *Zabrinjava obim političkog pritiska na pravosuđe u Srbiji*, <https://www.krik.rs/ek-zabrinjava-obim-politickog-pritiska-na-pravosudje-u-srbiji/>, 5/11/2023.

⁹⁴ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 21. „Srbija je ostvarila izvestan nivo pripremljenosti u oblasti pravosuđa. Nije ostvaren nikakav napredak u ispunjavanju prošlogodišnjih preporuka koje stoga nastavljaju da važe.“

⁹⁵ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*. 39.

⁹⁶ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

⁹⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 23; Radio Slobodna Evropa, *Političko ometanje istrage ubistva Olivera Ivanovića*, <https://www.slobodnaevropa.org/a/oliver-ivanovi%C4%87-vu%C4%8Di%C4%87/30037625.html>, 5/11/2023. „Povod za razmenu optužbi ovog puta je dao predsednik Srbije Aleksandar Vučić navodeći da „mislimo da imamo ime ubice“; KRIK, *Vučić kaže da je odustao od objavljivanja najmonstruoznijih snimaka iz istrage Belivukove grupa*, <https://www.krik.rs/vucic-kaze-da-je-odustao-od-objavljivanja-najmonstruoznijih-snimaka>, 5/11/2023; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 24. „Informacije o tekućim istragama ili predmetima koje su procurele objavljene su u brojnim medijima, što se može smatrati mešanjem u istrage i rešavanje predmeta, čime se vrši neprimeren pritisak na pojedine članove sudstva ili tužilaštva.“

⁹⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 20.

2022. godine učinjen je dobar korak ka nezavisnosti i odgovornosti pravosuđa. Kako bi se smanjio politički uticaj prouzrokovan učešćem zakonodavne i izvršne vlasti u izboru sudija i tužilaca, koji su zapravo birani od strane političke većine, reformom ovih ustavnih amandmana predviđa se imenovanje sudija i tužilaca koje će ubuduće vršiti Visoki savet sudstva i Visoki savet tužilaca.⁹⁹

Međutim, ono što i dalje ostaje izazov za funkcionisanje pravosudnih institucija jeste *planiranje budžeta*, koje je još uvek podeljeno između Ministarstva pravde, Visokog saveta sudstva i Visokog saveta tužilaštva, što umanjuje efikasnost njihovog rada.¹⁰⁰ Evropska komisija naglašava, da iako su učinjeni važni koraci, neophodno je prevazići izazove „u pogledu nepristrasnosti, efikasnosti i profesionalnosti pravosuđa, pristupa pravdi i visokokvalitetne obuke“, kao i da karijere sudija i tužilaca treba da budu zasnovane po sistemu zasluga.¹⁰¹ Takođe, javlja se problem u pogledu *stručnosti i sposobnosti* ovih institucija. Od ukupno 3.073 sudijskih mesta, 353 su bila nepopunjena, dok je u stvari radilo 2.508 sudija, što predstavlja odnos od 39,4 sudija na 100.000 stanovnika.¹⁰² U nekim od ranijih istraživanja izdvaja se podatak da čak 47% javnih tužilaca smatra da je za izbor tužioca na javnotužilačku poziciju glavni faktor uticaj političkih partija, zatim slede rođačke i prijateljske veze, kao i uticaj *koruptivnih grupa*, dok 37% javnih tužilaca veruje da su znanje i autoritet presudni za izbor na funkciju.¹⁰³ *Poverenje građana* u pravosudne institucije je takođe na niskom nivou – čak 21,2% građana ne veruje uopšte sudovima i tužilaštvu.¹⁰⁴ Narušena podela vlasti, gubitak nezavisnosti i samostalnosti koju ove institucije treba da imaju, nepoverenje građana i sistem koji zahteva opsežnu reformu kako bi funkcionisao, neki su od izazova koje je potrebno prevazići kako bi pravosudni sistem Republike Srbije mogao da odgovori na svoje zadatke i obezbedi pravo i zaštitu svim građanima.

Zaštitnik građana

Još jedan primer *uzurpacije od strane izvršne grane vlasti* ogleda se i u onemogućavanju rada kontrolnih tela koja treba da nadziru, kritikuju i

⁹⁹ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 91.

¹⁰⁰ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 22.

¹⁰¹ Ibid., 21.

¹⁰² Ibid., 25.

¹⁰³ Radovan Lazić, *Izveštaj o pravnom i političkom položaju tužilaštva u borbi protiv visoke korupcije*, Projekat: Poverenje građana u tužilačku borbu protiv političke korupcije, Beograd, CRTA, 2019, 11.

¹⁰⁴ Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe, 19.

unapređuju rad izvršne vlasti zajedno sa Narodnom skupštinom koja treba da bude garant kontrole, jer ona bira članove ovih nezavisnih tela. Ipak, Narodna skupština, koja je sama uzurpirana od strane izvršne vlasti, u prethodnim godinama češće je ignorisala izveštaje nezavisnih tela tako ostavljajući prostor da izvršna vlast gotovo nikome ne mora da polaže račune.¹⁰⁵ Zaštitnik građana, kao nezavisan organ, upućuje svoje izveštaje parlamentu i javnosti, ukazujući na kršenja ljudskih prava i predlažući mere za njihovo ispravljanje. Takođe, on predlaže poboljšanje sistema državne uprave i vladavine prava.¹⁰⁶

Ako se pogledaju izveštaji Evropske komisije za period 2018. do 2022. godine može se uočiti identična formulacija nedostataka ove institucije. Još 2018. godine Komisija primećuje da je potrebno izmeniti Zakon o Zaštitniku građana, kao i da je procenat ispunjenosti Zaštitnikovih preporuka preko 90%, ali preporuke koje su od značajnog javnog interesa nisu sprovedene.¹⁰⁷ Narednih godina Komisija je izveštavala na isti način o ovoj instituciji.¹⁰⁸ U Izveštaju iz 2022. godine konstatuje se da je Srbija usvojila novi Zakon o Zaštitniku građana, ali da sada treba da ispunji ciljeve zadate akcionim planom za Poglavlje 23. kako bi se dostigao dovoljan broj zaposlenih, kao i *obebeđivanje resursa i prostorija za efikasan rad Kancelarije zaštitnika građana*.¹⁰⁹

Takođe se savetuje i da Zaštitnik građana treba da intenzivira saradnju sa organizacijama civilnog društva i nastavi napore kao bi ojačao ovu instituciju.¹¹⁰ Međutim, primećeno je da su nakon 2017. godine, kada je izabran novi Zaštitnik građana, njegovi godišnji izveštaji postali dosta kraći, dok su ocene kojima se opisuje stanje građanskih prava sve uopštenije i izveštaji više ne sadrže pregled prethodnih preporuke koje nisu ispunjene.¹¹¹ Praksa tumačenja godišnjih izveštaja nezavisnih tela, koja je ponovo uspostavljena 2020. godine, ne ispunjava u potpunosti svoju funkciju, jer Vlada ne izvršava i ne obaveštava Narodnu skupštinu o sprovedenu preporuka Zaštitnika građana. Tako nastaje situacija u kojoj se *izveštaji posmatraju kao formalnost*, što ukazuje na normativne nedostatke, slabu

¹⁰⁵ Tara Tepavac, Luka Glušac, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, 76.

¹⁰⁶ Miodrag Radojević, „Nezavisna (regulatorna) tela i institucije u Srbiji“, *Srpska politička misao*, Vol. 17, No 41, 2010, 68.

¹⁰⁷ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, 26.

¹⁰⁸ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, 26; „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, 35;

„Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, 36.

¹⁰⁹ „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, 38–39.

¹¹⁰ Ibid., 38.

¹¹¹ Lena Petrović, *Izveštaji Zaštitnika građana: formalnost ili doprinos vladavini prava u procesu evrointegracija*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022, 6.

političku kulturu i nedovoljan autoritet parlamenta.¹¹² Jedna od nezavisnih institucija, koja treba da poboljša stanje vladavine prava, opterećena je nedostatkom tehničkih i ljudskih resursa, uplivom političkog uticaja na izbor i rad Zaštitnika i, na kraju, ignorisanjem preporuka čija svrha treba da poboljša funkcionalnost institucija, te ne postoji ni motivacija da izveštaji promene stanje stvari.

Zaključak

Bez obzira na promenu metodologije, pooštavanje uslova za ispunjenje pristupnih pregovora, zamora od proširenja koji vlada unutar EU i kriza koje su vladale u prethodnom periodu, za Republiku Srbiju, za koju su evropske integracije jedan od njenih strateških ciljeva, proces pridruživanja Evropskoj uniji ne bi trebalo dovoditi u pitanje. Pristupni pregovori, koji od Srbije zahtevaju da se uskladi sa političkim i ekonomskim kriterijumima, kao i pravnim tekovinama EU, pružaju mogućnost da uz angažovanje evropskih institucija Srbija dobije smernice i pomoć da na pravi način uredi svoj pravni poredak, koji će biti i u skladu sa evropskim standardima. Međutim, prethodnih godina, sa naglaskom na period od 2018. do 2022. godine opšti utisak je da proces pristupanja EU ide sporo, da nema otvaranja novih poglavlja i da se u nekima stagnira i nazaduje. Održavanje država kandidata u poluzavisnom položaju od Evropske unije predstavlja jednu od negativnih posledica procesa pristupanja. Takođe, Unija je zarad stabilnosti na Zapadnom Balkanu podržavala autoritarne lidere i doprinela padu demokratije u ovom regionu. Uz to, stalno usloznavanje uslova pristupanja nam govori da sam proces nije pravičan i da za Srbiju postoje izazovi različite vrste.

Kada je reč o institucijama koje su bile tema ovog rada – Narodnoj skupštini, političkim partijama, Zaštitniku građana i pravosudnim organima, koje su od najvećeg značaja za funkcionisanje demokratskog društva – njihovo stanje u prethodnom periodu nije bilo najpovoljnije. Može se konstatovati da su najveći izazovi u njihovom radu uzurpacija ovih institucija od strane izvršne vlasti, što narušava podelu i ravnotežu vlasti, te je njihovo delovanje i kontrola postaju potpuno nedelotvorni ili samo u svrhu ispunjenosti procedure na papiru. Takođe, postoji problem sa organizacijom rada, nedostatkom ljudskih i tehničkih resursa, te kodeksom ponašanja koji bi trebalo da omogući funkcionalan i etički rad ovih institucija. Korupcija unutar institucija je sve veći problem, a naznake njenom sprečavanju, ili još dalje iskorenjivanju, iako jesu jedan od primata dosadašnjih Vlada nisu blizu ostvarenja zadatih ciljeva.

Prethodnih pet godina obeleženo je institucionalnom krizom, krizom pluralizma, uz to i zdravstvenom krizom koje su usporile napredak Srbije na evropskom putu, omogućile dominantnu ulogu vladajuće stranke na svim

¹¹² Ibid., 7.

poljima te se situacija u Srbiji često karakteriše i pojmom „zarobljene države“. Kako je u radu prikazano, veliki broj građana nema poverenja u ove institucije, smatra ih korumpiranim institucijama koje privatni i partijski interes stavljaju ispred opšteg. Ovo nije atmosfera koja pogoduje demokratskim vrednostima, koje su jedna od osnovnih težnji Evropske unije.

Iako je za EU važno da, pored stabilnosti demokratskih institucija, javno mnjenje u državama kandidatima bude upoznato sa evropskim vrednostima, često se dešava da ni sama Unija ne uspeva da se dosledno pridržava tih istih vrednosti u svojim državama članicama. Pored toga, nesposobnost EU da efikasno reši neke od svojih unutrašnjih problema utiče na njen kredibilitet. Ipak, uprkos ovim izazovima, Evropska unija i dalje teži da ostvari svoj geopolitički uticaj u regionu Zapadnog Balkana nastojeći da zadrži države kandidate pod svojim okriljem i spreči njihovo udaljavanje od procesa evropskih integracija.

Bez obzira na pad podrške građana Srbije za ulazak u Evropsku uniju, reforme koje se trenutno sprovode važne su na unutrašnjem planu kako bi se izgradio sistem stabilnih i odgovornih institucija. Zato Srbija treba da teži njihovom ostvarenju, a jasna podrška proširenju Evropske unije na Zapadni Balkan ponovo je ojačala. Naravno da Srbija razvija i posebnu vrstu odnosa sa drugim međunarodnim akterima poput Sjedinjenih Američkih Država, Kine i Rusije, što ponekad može dovesti do sukoba interese svih ovih aktera u Srbiji i uticati na tok evropskih integracija. Ipak, koliko god se pridruživanje EU određivalo u godinama, ono će najviše zavistiti od ispunjenja kriterijuma od strane zemalja kandidata za članstvo.

Bibliografija

- Balunović, Filip, „Zastarelost političkog poverenja“, *Kritika:časopis za Filozofiju i Teoriju društva*, II, br. 1, 2021, 19–34.
- Bezbednosni barometar Zapadnog Balkana: prvo regionalno izdanje: *Poverenje građana u bezbednosne institucije i pravosuđe*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2020.
- Bojović, Miša, 2020, *Boluju li institucije u Srbiji od sindroma vanrednog stanja?*, Beograd, CRTA.
- Börzel, Tanja & Risse, Thomas, *The Oxford Handbook of Comparative Regionalism*. Oxford University Press, New York, 2018.
- Budimir, Branko, Međak, Vladimir, *Vodič kroz pristupanje Srbije Evropskoj uniji*, ISAC fond, Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2017.
- Cerović, Jelena, Junker: Srbija ne može u EU pre 2025. godine, *Politika*, 14.9.2017, <https://www.politika.rs/sr/clanak/388842/Junker-Srbija-ne-moze-u-EU-pre-2025-godine>, 5/11/2023.

- Durović, Jovana, Skupština Srbije promoter nasilja u kojem su „građani skuvani kao žabe“, *Glas Amerike*, 13.6.2023, <https://www.glasamerike.net/a/7135007.html>, 5/11/2023.
- Ejdus, Filip, „Neuspešna demokratizacija sektora bezbednosti u Srbiji“, u: (ur.) Slaviša Orlović i Despot Kovačević (ur.), *Dvadeset godina 5. oktobra*, 217–244. Beograd: Univerzitet u Beogradu Fakultet političkih nauka Centar za demokratiju i Hanns Seidel Stiftung Beograd, 2020.
- Han: Srbija 2025 u EU? Najbliži ne znači da će prvi. *Ebart medijski arhiv*, 19.1.2018, <http://www.arhiv.rs/vest/1139/han-srbija-2025-u-eu-najblizine-znaci-da-ce-prvi>, 5/11/2023.
- Heather, Grabbe, *The EU's Transformative Power: Europeanization through Conditionality in Central and Eastern Europe*, Palgrave Macmillan, London, 2006.
- Ilić, Vujo, Vinjeta: Srbija je zarobljena država, ali to nije njen najveći problem, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji – teorija praksa*, 70–75, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Jovanović, Miljana, Cvetković, Branislav, Šta kažu programi partija: Od entuzijazma do skepse. *Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola*, 30.3.2022, https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/analize/1463/3950/sta-kazu-programi-partija_-od-entuzijazma-do-skepse.html, 5/11/2023.
- Kovač, Elvira, Lazarević, Andrijana, „Uloga i značaj Narodne skupštine i parlamentarne diplomatije u procesu evropskih integracija Republike Srbije“, *Srpska politička misao* 28, br. 2, 2021, 58–78.
- Kovačević, Slaviša, „Kriza funkcija političkih partija“, u: Irena Pejić (ur.), *Zbornik Pravnog fakulteta u Nišu*, 165–181. Niš: Pravni fakultet u Nišu, 2015.
- Lazić, Radovan, 2019, *Izveštaj o pravnom i političkom položaju tužilaštva u borbi protiv visoke korupcije*, Projekat: Poverenje građana u tužilačku borbu protiv političke korupcije. Beograd, CRTA.
- Maksimović, Marina, Da li je proširenje EU zauvek mrtvo?, *DW*, 19.10.2019, <https://www.dw.com/sr/da-li-je-pro%C5%A1irenje-eu-zauvek-mrtvo/a-50897376>, 5/11/2023
- Matković, Velimir, 2019, *Finansijska moć i finansiranje političkih partija u Srbiji*, doktorska disertacija, Pravni fakultete Univerziteta u Beogradu.
- Moravcsik, Andrew, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell University Press, Ithaca, 1998.
- Nenadović, Aleksandra, EK: Srbija godinama kasni sa reformama u ključnim oblastima, *Glas Amerike*, 15.11.2018, <https://www.glasamerike.net/a/ek-srbija-godinama-kasni-sa-reformama-u-klju%C4%8Dnim-oblastima/4660187.html>, 5/11/2023.

- Nenadić, Nemanja, „Evropske integracije i borba protiv korupcije u Srbiji“, *Evropske sveske*, broj 5, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2017.
- Nikolić, Goran, „Korupcija: Promene globalne pozicije Srbije u poslednjih deset godina“, *Međunarodna politika*, LXII, broj 1144, 2011, 19–35.
- Otvoreni Parlament: Rad Skupštine Srbijetok prvih pet meseci, *Jugopress*, 29.1.2023. <https://jugopress.com/otvoreni-parlament-rad-skupstine-srbije-tokom-prvih-pet-meseci/>, 14/9/2024.
- Oštar izveštaj Evropske komisije: Prvi put zabeleženo nazadovanje. *European Western Walkans*, 12.10.2022, <https://europeanwesternbalkans.rs/ostar-izvestaj-evropske-komisije-prvi-put-zabelezeno-nazadovanje/>, 5/11/2023.
- Paunović, Lola, Pavković Miloš, Napredak i spremnost Srbije za članstvo u EU 2021, *Centar za evropske politike*, 21.10.2021, <https://cep.org.rs/publikacije/napredak-i-spremnost-srbije-za-clanstvo-u-eu-2021/>, 5/11/2023.
- Petrović, Lena, *Izveštaji Zaštitnika građana: formalnost ili doprinos vladavini prava u procesu evrointegracija*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022.
- Petrović, Predrag, Hercigonja, Srđan, *Demokratije u Srbiji nema, a nije ni poželjna*, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2022.
- Pregovori o pristupanju Srbije EU: Dokumenta Evropske unije, *Pregovori o pregovorima*, Beogradska otvorena škola, <https://eupregovori.bos.rs/dokumenta-evropske-unije.html>, 5/11/2023.
- Predsednica EK: Proširenje je u ineresu EU, *gledaj.rs*, 28.9.2023, <https://gledaj.rs/vesti/politika/predsednica-ek-pro-irenje-je-u-interesu-eu/52880>, 5/11/2023.
- Prodanović, Srđan, „Otudženost između institucionalizacije i prakse“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, 6–12, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Punopravno članstvo u EU strateški spoljnopolitički cilj Srbije, *Vlada Republike Srbije*, 20.6.2023, <https://www.srbija.gov.rs/vest/713919/punopravno-clanstvo-u-eu-strateski-spoljnopoliticki-cilj-srbije.php>, 5/11/2023.
- Radić Milosavljević, Ivana, „Problemi odnosa Evropske unije i država kandidata za članstvo i fleksibilno pristupanje kao moguć način oživljavanja politike proširenja“, *Međunarodni problemi*, Vol. 71, No. 1, 2019, 5–25.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2018. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji2.pdf.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2019. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2019, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/20190529-serbia-report_SR_-_REVIDIRANO.pdf.

- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2020. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2020, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2021. godinu“, Evropska komisija, Strazbur, 2021, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaje_k_oktobar_21.PDF.
- „Radni dokument komisije – Republika Srbija Izveštaj za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Serbia_Report_2022_SR.%5B1%5D.pdf.
- Radivojević, Jelena, EK: Zabrinjava obim političkog pritiska na pravosuđe u Srbiji, *KRIK*, 7.10.2020, <https://www.krik.rs/ek-zabrinjava-obim-politickog-pritiska-na-pravosudje-u-srbiji/>, 5/11/2023.
- Radojević, Miodrag, „Nezavisna (regulatorna) tela i institucije u Srbiji“, *Srpska politička misao* 17, broj 41, 2010, 53–76.
- Radosavljević, Duško, Gajić, Tamara, „Populizam, elitizam i demokratija: slučajevi Poljske, Mađarske, Srbije“, u: Marko Simendić (ur.), *Demokratski otpor normalizacije autoritarizma u Srbiji*, 59–74. Beograd: Udruženje za političke nauke Srbije, 2017.
- Rakić, Mile, Đorđević, Ivica, „Narodna skupština Republike Srbije i kapacitet sistema nacionalne bezbednosti“, *Kultura polisa*, XI, br. 24, 2014, 143–161.
- Repić, Anamari, Da li je Srbija stvarno posvećena evropskim integracijama?, *RTKLIVE*, 31.05.2019, <https://www.rtklive.com/rtk2/?id=2&r=32683>, 5/11/2023.
- „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2016. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2016, http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/saopstenje_ek_o_politici_prosirenja_16.pdf.
- „Saopštenje o proširenju Evropske unije za 2022. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 2022, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/saopstenje-ek-o-prosirenju-22.pdf.
- Schmitter, Philippe & Karl Terry, What Democracy Is... and Is Not. *Journal of Democracy* 2, no. 3, 1991, 75–88.
- Stop politici stabilokratije, *Evropski pokret Srbija*, <https://www.emins.org/stop-politici-stabilokratije/>, 5/11/2023.
- „Strateška evaluacija saradnje Evropske unije sa Srbijom u periodu 2012–2018. godine“, 2021, <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwj68ceq1KyCAxUAbfEDHvUCCjMQFnoECAgQAQ&url=https%3A%2F%2Fneighbourhood-enlargement.ec.europa.eu%2Fdocument%2Fdownload%2F6443>

- eeae-df0b-42cf-85d8-d59f809a73b7_en&usg=AOvVaw3g4kRRK-8n0JeLPvd_YaMS&opi=89978449.
- Šta se krije iza najboljeg izveštaja Evropske komisije, *CRTA*, 23.10.2021, <https://crt.rs/sta-se-krije-iza-najboljeg-izvestaja-evropske-komisije/>, 5/11/2023.
- Tepavac, Tara, 2019, *Narodna skupština Republike Srbije: hram ili paravan demokratije*, Beograd. CRTA.
- Tepavac, Tara, *Parlament Srbije*, CRTA, <https://demokratija.crt.rs/poglavlje/parlament-republike-srbije/>, 14/9/2024.
- Tepavac, Tara, Glušac, Luka, „Narušavanje podele i ravnoteže vlasti: dominacija egzekutive u Srbiji“, u: Srđan Prodanović (ur.), *Otete institucije u Srbiji: teorija i praksa*, 76–98, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019.
- Todorović, Jelena, „Srbija i politika uslovljavanja Evropske unije“, *Politička revija*, Vol. 28, No.2, 2011, 197–213.
- Trivić, Branka, Političko ometanje istrage ubistva Olivera Ivanovića, *Radio Slobodna Evropa*, 5.7.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/oliver-ivanovi%C4%87-vu%C4%8Di%C4%87/30037625.html>, 5/11/2023.
- The EU Must Face Its Rule of Law Crisis, *Chatham House*, <https://www.chathamhouse.org/2023/05/eu-must-face-its-rule-law-crisis>, 14/9/2024.
- Varhelji i Brnabić: Članstvo u EU znači dugoročni mir i prosperitet, *Radio Slobodna Evropa*, 23.11.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30964966.html>, 5/11/2023.
- „Verodostojna perspektiva proširenja za Zapadni Balkan i pojačano angažovanje EU na Zapadnom Balkanu“, Evropska komisija, Strazbur, 2018, https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/strategija_za_prosirenje/strategija_prosirenja_balkan_2018.pdf, 5/11/2023.
- Vlast i opozicija različito o nalazima Evropske komisije za Srbiju, *Pregovori o pregovorima: Beogradska otvorena škola*, 14.10.2022, <https://eupregovori.bos.rs/progovori-o-pregovorima/vesti/291/4113/vlast-i-opozicija-razlicito-o-nalazima-evropske-komisije-za-srbiju.html> 5/11/2023.
- Vojinović, Milica, Vučić kaže da je odustao od objavljivanja najmonstruoznijih snimaka iz istrage Belivukove grupa, *KRIK*, 6.3.2021, <https://www.krik.rs/vucic-kaze-da-je-odustao-od-objavljivanja-najmonstruoznijih-snimaka/>, 5/11/2023.
- Vredanje, guranje i seksističke izjave na sednici skupštine, *Insajder*, 9.11.2022, <https://insajder.net teme/vredanje-guranje-i-seksisticke-izjave-na-sednici-skupstine-video>, 5/11/2023.